

НАРИС З ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ П'ЯТНИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ

В історичному центрі Чернігова, поблизу Красної площі, між зеленими пірамідальними тополь, баштоподібно здіймається рожева будівля П'ятницької церкви. Її силует давно вже став одним з неофіційних символів міста. У минулі століття храм був головною спорудою однойменного дівочого монастиря.

Час виникнення обителі точно невідомий. В історіографії дата її заснування коливається в широких межах: від початку XII ст. — до поч. XVII ст. Дослідники минулого століття відносили її до доби польського панування. Інша версія, про фундацію П'ятницької церкви на початку XII ст., виникла на основі оповіді Карамзіна. В ній сповіщається, що донька Чернігівського, а пізніше Київського князя Святослава Ярославича — Передслава, яка була черницею, померла у 1116 році в Чернігові.¹

Архітектурно-археологічні дослідження післявоєнної доби показали, що будівництво церкви могло відбутися не раніше кінця XII — поч. XIII ст. За характером мурування вона нагадує церкви, збудовані артілью князя Рюрика Ростиславича (Овруцьку — Св. Василя) (близько 1190 р.) та Білгородську—Апостолів (1197 р.). П. Барановський вперше висловив припущення про можливість будівництва П'ятницької церкви на замовлення того ж князя зодчим Петром-Милонігом в період князювання Рюрика в Чернігові.² Вчені неодностайні в поглядах на статус церкви. Ю. С. Асеев, Б. О. Рибаків вважають, що цей «Храм на торгу» будували посадські люди,³ тобто церква була парафіяльною. Але мурування стін споруди з цегли смоленської артілі плінфоробів, яка могла з'явитись в Чернігові лише через посередництво Рюрика Ростиславича (вихідця з Смоленська), підтверджує, як здається, не тільки факт князювання його в Чернігові, а й можливе функціонування церкви як храму замиського княжого монастиря. Це, звичайно, не могло завадити церкві бути головною спорудою торгової площі, оскільки в той час у церквах зберігались еталони мір і вагів. Саме торговище в Домонгольську добу було, вірогідно, східніше від храму. Так, під час розкопок 1986 р.⁴ на території двору СШ № 3 знайдено величезну кількість битої амфорної тари, з чого можна допустити, що поблизу знаходились торговельні ряди або склади.

На місці ж пізнішої торгової Красної площі, там, де зараз стоїть будинок драмтеатру, у XII—XIII ст. був розташований квартал ремісників-залізробів,⁵ який, певно, прилягав до території давнього П'ятницького монастиря.

Сама П'ятницька церква — це невеликий чотирихрестовний, трьохапсидний храм з товстими стінами на другому ярусі, в яких на рівні вікон розміщені проходи, що могли використовуватись для оборони. В товщі західної стіни, з півдня, розташовані сходи у внутрішньостінну галерею, а з півночі — на хори. Головною особливістю споруди є своєрідне вирішення конструкції склепінь: підпружні арки, що підтримують баню на овальному в плані світловому барабані, розміщені тут вище прилеглих склепінь. Це дало можливість створити на фасадах храму другий ярус закомар. Третій ярус закомар — кокошників, чисто

декоративний, він не відповідає внутрішнім конструкціям. Завдяки цим особливостям, зовні глядач бачить три яруси арок, що уступають один над одним. Цікавою особливістю цих арок є їх невелика стрільчастість, яка нагадує готичну архітектуру, що розповсюджувалась в цей час в Європі.⁶ Фасади церкви, за рахунок завершення бічних членувань напівзакомами отримали трьохлопатеву форму. Отвори вікон та ніш на фасадах розміщені за принципом динамічного нарощення складності елементів знизу-вгору. Складнопрофільовані пілястри ще більше підкреслюють вертикальну спрямованість композиції. З неабиякою майстерністю зодчий використав орнаменти: декоративні пояси меандру, поребриків, городків, сіточок. Багата цегляна обробка фасадів надає церкві святкової ошатності. На відміну від графічно-монотонних фасадів Чернігівських будівель XII ст., вся архітектура П'ятницької церкви носила живописний характер, підкреслений яскравою поліхромією. Червоні поверхні цегляних стін контрастували з плямами фрескового розпису ніш і порталів. На північному фасаді храму, по горішньому краю центральної гостроверхої ніші, збереглися фрагменти фрескової плетівки, червоного та білого кольорів, уступ ніші теж покритий фресковим тиньком з розписом червоними смугами.⁷

В давнину інтер'єр церкви був оздоблений фрескою, про характер цього розпису можна судити лише з невеликого фрагменту на відкосах віконного прорізу в центральній апсиді. Орнамент скоріш геометричного характеру, не схожий на оздоби аналогічних деталей церков XI—XII ст. Києва та Чернігова, які представлені пальметтами, спіралями рослинних завитків. Наявність внутрішньостінних проходів з коробовими склепіннями, наближує архітектуру церкви до споруд XVII—XVIII ст., коли ці елементи набули розповсюдження.

Ще за часів Київської Русі церква зазнала значних пошкоджень, які, ймовірно, утворились після сильного землетрусу 1230 р. Зруйновані склепіння і карнизи було перекладено на цем'янковому розчині з плінфи XI—XII ст., яка походить з невідомої нині кам'яної споруди. Неподальк церкви, під час розкопок, досліджено котлован напівземлянок з керамікою та уламками скляних жіночих прикрас XII—XIII ст.⁸ Певно частина з цих будівель згоріла під час монгольської навали 1239 р., про що свідчить шар пожежі.

Перша письмова звістка про церкву (за Гумилевським) відноситься до кінця XV ст., коли при нападі литовців храм було дуже спустошено.⁹ Наступного разу монастир згадується лише в 1657 та 1658 рр. в Універсалах полковника Вибельського.¹⁰ Більш ранні документи невідомі. У відповіді на запит Синоду про час заснування монастиря (1739 р.) єпископ Чернігівський Никодим відповів, що «подлинно справку учинить и зная несчего за неимением на то никакова письменного виду». Спираючись на свідчення чернігівського старожила В. Ісаакова, Никодим робить висновок, що П'ятницький монастир заснований до 1600 р. В ті часи, як згадує Ісааков, монастир не мав огорожі і була в ньому лише одна кам'яна церква, мешкало в монастирі чотири чи п'ять черниць.¹¹ Монастир перебував у спустошеному стані до 1676 року, коли на кошт генерального обозного Василя Дуніна-Борковського обитель була обведена дерев'яною огорожею, збудовано дерев'яні келії та інші приміщення,¹² певно тоді ж відреставровано і саму П'ятницьку церкву (про що свідчать знахідки цегли 70-х—80-х рр. XVII ст.). Після ремонту храм освячено під назвою Св. Параскеви. Скоріш за все в такому вигляді монастир постав перед автором «Абрису Чернігова» 1706 р. Як видно з малюнка, монастирський храм не дуже змінив свої первісні форми, він ще не був добудований папертями, на фасадах збереглися старовинні віконні прорізи, згруповані «трійкою» з центральною нішею в південній стіні трансепту, і по одному в бічних навах. До

південного порталу прибудували, певно, дерев'яний ганочок з двоххилим дашком. Дещо змінилась лише верхня частина споруди. Над підвищеними склепіннями центральної нави і трансепту було надбудовано шатри з невеликими маківками на барабанах, таким чином, що храм став зовсім схожим на традиційну українську хрещату церкву. Єдину кам'яну баню зверху теж прикрасили маківкою з великим хрестом. Виходячи з плану, церква стояла в східній частині прямокутного за формою монастирського двору, оточеного дерев'яною огорожею. Над брамою, що розташувалась майже по центру західної стіни огорожі, здіймалась невисока триярусна дзвіниця з церквою святого великомученика Прокофія.¹³ Вздовж трьох інших стін розміщувались продовгуваті дерев'яні корпуси келій на цегляних підмурках.¹⁴ Між головною церквою і дзвіницею, дещо на північ від них, знаходилась трапезна. На плані Чернігова 1739 р. поблизу двох останніх споруд можна побачити досить великий корпус, який своїми стінами ніби зрізав північно-західний кут огорожі. Це, певно, будинок настоятельки, як можна здогадатись з пізніших звісток.¹⁵ В тому ж 1739 р. в стінах монастиря мешкало 15 черниць «старих, хворих та увічних».¹⁶ Головним джерелом їх існування були надходження з земельних володінь та млинів. Дарування монастирям земель з підданими, було розповсюджено ще в добу Київської Русі.¹⁷ Певно таким чином і сформувались найдавніші маєтності монастиря.

У XVII—XVIII ст. П'ятницький монастир отримував значні вклади від багатих паній, таких як дружини гетьманів: Скоропадського та Павла Полуботка, полковників — Якова Лизогуба, Василя Борковського. Вони дарували оздобу для церкви, не виключено, що жертвували і земельні володіння.¹⁸

Б. Хмельницький, універсалом 1657 р., підтвердив давні права обителі на володіння селами Мохнатин, Янівка, Кошовка, а в 1658 р. подарував свою «частину у млині» на р. Білоусі,¹⁹ який 1695 р. разом з греблею і прилеглими ґрунтами вже повністю належав до П'ятницького монастиря.²⁰

Ю. Хмельницький, універсалом 1659 р. надав права на доходи з перевозу на р. Десні під селом Виблі та з Седнівського млина. За того ж гетьмана обитель отримала села Рудку, Юр'івку, Березовку. Згодом і сам монастир почав прикуповувати маєтності, і в 1674 р. був придбаний двір в Чернігові, в 1694 р. — млин на околиці с. Рудки. В 1700 р. ігуменею куплено сад з гаєм і луками в с. Слобода, а в 1707 — двір у містечку Березному біля Успенської церкви.²¹ Але все-таки обитель вважалась «маловотчинною». 1739 р. вона володіла трьома млинами на р. Рудці з трьома борошеними та одним волюшеним колами, в селі тієї ж назви — двором з винокурнею на два котли та 25 підданськими дворами.

На р. Білоусі біля с. Кошовки двома млинами з трьома борошеними і одним волюшеним колами, перевозом на Десні, з якого доходів в рік «по пяти — десять рублев и поболше». Підданськими дворами в селах Березовці (9 дворів), Янівці — (5), Кошовці (7), Юр'івці (13), Рижиках (4), Мохнатині (29), Чернечій Слободі (22). До складу володінь входили також три сінокоси, цвинтарний двір в Чернігові «жальным строением», в м. Березному «жальний пляц пустый». В цих вотчинах оброблялось 128 четвертин «засеву», накошувалось за рік 400 возів сіна, розміри грошових надходжень з млинів і винокурні невідомі, оскільки черниці не вели обліку доходів та витрат.²² Напередодні ліквідації обителі в 1786 р. в ній проживало 33 черниці, монастирю належало 855 душ поселенців чоловічої Статі, 500 четвертин засіву, до 230 городів, кілька садів, сіна збиралося до 2 тисяч копен на рік.²³

Доходів з маєтностей вистачало не тільки на утримання черниць, а й на розбудову монастиря, який вимагав значних коштів. Найжахливіша в історії Чернігова пожежа 1750 р. не обминула й П'ятницької обителі. Щоправда, судячи з опису фортеці 1765 р. і планів міста 70-х рр. XVIII ст., більшість монастирських споруд вціліла. Поступово Чернігів відбудовувався, і на колись просторе П'ятницьке поле, за старим фортечним валом, почали наступати крамничі лавки та нові садиби погорільців. Монастир вкрай потребував ремонту. Після 1754 року його розпочала ігуменія Доментіана Ларська.²⁴ Певно саме в цей період П'ятницька церква зазнала найбільших переробок. З трьох боків до неї було прибудовано низенькі притвори. Всі вони відрізнялись один від одного формою і розмірами. На думку Ф. Гумилевського, притвори будувались неодноразово, найдавнішою він вважав західну прибудову.²⁵ Значно нижча за бічні притвори, з склепінням на «парусах», з заходу вона мала апсидободібні виступи. Двоє вікон в бічних стінах прибудови були вимуровані низько, при самій землі. По обидва боки центрального portalу знаходилося ще по одному вікно. Щоб об'єднати внутрішній простір церкви з новим притвором, західний портал церкви було розтесано у вигляді аркового прорізу. Можливо, цей притвор — бабинець дійсно був збудований за часів гетьманування І. Мазепи. Знахідка підлоги в бабинці, висланої цеглою початку XVIII ст. і перекритію потужним шаром пожежі, тільки підтверджує таке припущення.²⁶ Певно, в другій половині XVIII ст. з півночі до церкви було прибудовано невелике, майже квадратне в плані приміщення, стіни якого значно тонші за мури бабинця. Фасади цієї споруди були прикрашені вузькими пілястрами, вікон в ній, здається, не існувало. Це пов'язане з тим, що в згаданому приміщенні розміщувалась скарбниця.²⁷ Вздовж південної стіни П'ятницької церкви простягалась продовгувата прибудова з напівкруглим в плані виступом стіни, зверненим на південь. Під «спудом» цього привору знаходилась комора. До верхнього приміщення можна було потрапити через двері в західній стіні, піднявшись на декілька сходинок вгору. Тут була ризниця,²⁸ тьмяно освітлена двома вузькими вікнами. Зовнішній вигляд старовинної П'ятницької церкви змінили не тільки прибудови. Цегляне мереживо схрвалось під тиньком, були розширені старі вікна, пробиті нові.²⁹ Але храм не втратив своєї привабливості, барочні елементи декору надали споруді живописного вигляду. Особливо святковим став західний фасад з трьома ажурними фронтонами. Кожний з них ніс по три складнопрофільовані зубці-мерлони, покриті пірамідальними жерстяними дашками, які спирались на барочно вигнуті волоти. Фронтон центральної нави підносився над розташованими нижче бічними волотами. Східний фасад мав лише один аналогічний фронтон. Світловий барабан центральної бані, понад вікнами, був обвитий гірляндами, які імітували соснові гілки з вплетеними в них хрестами. Кінці їх, спускались до низу, ніби проростали з «сердець». Деталі ліпнини «зближують П'ятницьку церкву з дзвіницею Троїцького монастиря (1774—1785 рр.)», декор якої, на думку Модзалевського, є відгуком Петербурзького бароко.³⁰ Хоча загалом подібне оздоблення характерне для багатьох пам'яток України XVIII ст. Схожі мотиви зустрічаються і в ліпних прикрасах Мгарського собору, які з'явилися на його стінах ще в 30-х — 40-х рр. XVIII ст.³¹

А. А. Карнабед висловив припущення, що всі ці перебудови було виконано за участю відомого українського архітектора І. П. Зарудного ще в 90-х рр. XVII ст.³²

Пишноті зовнішнього вигляду, відповідав також інтер'єр храму. Піклуваннями все тієї ж ігумені, був зроблений величний триархусний іконостас. Розп'яття з фігурами чотирьох ангелів в зріст «отрока» на ньому підносились майже до середини висоти центральної бані. Вісім-

надцять колонок і все тло іконостасу були посріблені, а різьблення позолочене.³³ Кілька образів з цього іконостасу та настінних ікон збереглося до початку ХХ ст. Особливо привертала увагу дослідників образи Божої Матері з немовлям в срібних шатах, прикрашених рослинним орнаментом з датою 1711 р., та святої Параскеви, написаний, певно, у ХVІІ ст. На цій барочній іконі була зображена в золотій туніці і срібній мантиї, тканини яких оздоблені букетиками квітів.³⁴ Цей прийом українські маляри використовували і в ХVІІІ ст. У другій половині ХVІІІ ст. в церкві, мабуть, ще залишились рештки давньоруського стінопису. У всякому разі мури в інтер'єрі не було забілено, а новий тиньк покрито темперною фарбою яскравого оранжевого та синього кольорів. Нова підлога вислана шестигранними керамічними плитками.³⁵

Потроху монастир зростав і невелика кам'яна однопрестольна церква вже не могла задовольнити потреб мешканців обителі. І в 1783 р. ігуменя Ганна Загряжська до настоятельських келій прибудувала теплий однопрестольний храм Різдва Іоанна Предтечі.³⁶ Ця дерев'яна церква була більша за стару кам'яну. Приблизно наприкінці 70-х років ХVІІІ ст. обитель справила нову огорожу, яка тепер оточувала і монастирські городи з садом. Вони прилягали до двору трьома ділянками, з заходу, де знаходився монастирський колодязь,³⁷ з південного заходу, і з півдня — ближче до ярмаркової площі, з її м'ясними лавками та шинковими наметами «обивателів» різного стану.

Черниці П'ятницького монастиря не сиділи в келіях склавши руки. Окрім звичних для жителів середньовічного міста робіт на городі, вони займалися і чисто жіночим рукоділлям-гаптуванням. Цей промисел мав в обителі глибоке коріння. Під час археологічних досліджень біля П'ятницької церкви серед решток заглиблених в землю споруд ХІІ—ХІІІ ст. було виявлено незвичайно велику кількість шиферних пляслиць-важків на веретено.³⁸ У ХVІІІ ст. П'ятницький монастир відомий як провідний центр гаптарства на Лівобережній Україні.³⁹ У фондах ЧІМу зберігається кілька виробів п'ятницьких майстринь. На новій виставці музею, експонуються воздух, подарований настоятелькою П'ятницької обителі Фотинією Максимович у 1760 р. Любецькому Антонієвому монастирю. Воздух являє собою плат зеленого шовку, обрамлений червоною бахромою. В центральному вишитому колі, яке оточене червоними, жовтими і білими хвилястими променями, зображене розп'яття з Божою Матір'ю та Іоанном Предтечею, які стоять обабіч. У кутових «сонечках», дещо меншого розміру, вишиті євангелісти, а між ними двокрилі пугти. Фігури вигаптовані позолоченою та срібною нитками, обличчя написані фарбою. За художньо-технічними особливостями до продукції П'ятницького монастиря кінця ХVІІ ст. належить її опліччя Фелону (колекція ЧІМу). На ньому зображено Божу Матір в оточенні апостолів, на другому плані вміщено 12 жіночих постатей без німбів. Гаптарка намагалась передати особливості зовнішності. По-різному вишиті і головні убори жінок, які, певно, належать до різних вікових і станових груп.⁴⁰ Історія монастиря закінчилась в другій половині ХVІІІ ст. Указом Імператриці Всеросійської Катерини ІІ від 10 квітня 1786 р. П'ятницький монастир ліквідовано, а приміщення передані Головному Народному училищу.⁴¹ Ще за півстоліття до цієї події, чернігівський архієпископ Никодим Сребницький планував використати двір обителі для будівництва в ньому «латинських шкіл» та житла для їх вчителів, а черниць розквартирувати в трьох інших жіночих монастирях епархії. Листування з Синодом з цієї справи, розпочате у 1737 р., затягнулось на роки,⁴² а у 1776 р. колегіум придбав іншу будівлю під «семинарію»⁴³ її справа затихла.

Училище діяло в монастирських стінах з 1789 до 1805 рр., коли воно було перетворено в гімназію,⁴⁴ перебрався в новий будинок на те-

риторії колишньої фортеці. Всі дерев'яні споруди і огорожа монастиря, в зв'язку з переплануванням міста, були розібрані, а церква стала парфіальною.⁴⁵

Розбите на квадратні квартали регулярною стіною вулиць місто набуло нового вигляду. Замість старих дерев'яних хат зводились цегляні будинки за типовими проектами, розробленими столичними архітекторами. Для бажаючих будуватись «по-новому» надавались пільгові кредити. Тому вигляд старої, облупленої П'ятницької церкви з дерев'яною покрівлею,⁴⁶ що змінила попередню металеву,⁴⁷ певно зовсім з'їдену іржею, не вписувалась в образ губерньського міста. Найбільш діяльно займався питанням перепланування міста малоросійський генерал-губернатор О. Б. Куракін. Саме він у 1806 р. вніс пропозицію відремонтувати П'ятницьку церкву. Наступного року було розроблено проект ремонтних робіт, згідно з якими планувалось збудувати огорожу, будинок для іногородніх прихожан, відремонтувати колодязь, розібрати корпуси келій, провести ремонт церкви (залагодити тріщини у вівтарній частині, підновити внутрішнє оздоблення, поправити іконостас і переписати 25 ікон в ньому та 5 у вівтарі, покрити бані залізом та збудувати дзвіницю. Роботи розпочались під керівництвом відомого архітектора Антона Карташевського.⁴⁸ Для зведення дзвіниці губернатор дозволив запросити кам'яних справ майстрів Грегса та Лукіна.⁴⁹ Але роботи затяглися, чи то з причини війни з Наполеоном, чи з якоїсь іншої, до 1817 р. Заготовлена цегла, пролежавши три роки на вулиці під дощем, розкришилася. Нарешті міська дума взяла роботи під свій контроль. Відповідальним за «починку» призначено старосту церкви купця Якова Гриба.⁵⁰ У 1819 р. роботи були завершені в повному обсязі, а наступного року прийняті будівельною комісією.⁵¹ В їх результаті впритул до західного притвору П'ятницької церкви було прибудовано цегляну триярусну дзвіницю-ротонду. Знизу ротонда була оточена тричвертними колонами з витими капелюрами, другий ярус був оздоблений невеликими кокошниками та круглими віконцями. Понад куполом здійснювався «глухий» барабан з конічним завершенням і золоченим хрестом. Піднятись на дзвіницю можна було сходами, через окремих зовнішній хід з південного боку.⁵² Над центральною апсидою церкви зведено невеличку баню. Нові забудови гармонійно поєдналися з древньою частиною, тепер уже трибанного храму. На заплановане покриття верхів білою жерстю не вистачало коштів, П'весь ансамбль вбрався в зелені шати, городовито поблискуючи золоченими хрестами.⁵³

Незважаючи на закриття обителі, П'ятницька церква, залишалась місцем моління жіноцтва не тільки Чернігова, а й його округи. Ще з 70-х років XVIII ст. відомий давній звичай, описаний краєзнавцями в першій половині XIX ст. Так, за тиждень до ярмаркового з'їзду, який відбувався в десяту п'ятницю після Великодня, до церкви сходились жінки, «у великому числі» з навколишніх сіл. В пості і моліннях вони проводили понеділок, сповідувались у вівторок і причастившись святих таїн в середу, в п'ятницю зранку розходились по домівках.⁵⁴ Церква мала досить багато прихожан. У 1810 р. їх налічувалось 483 душі, в 1850 р. — 595, більшість з них були жінки.⁵⁵ В тому ж році церква була знову перебудована. Правда, роботи цього разу було завершено напрочуд швидко, всього за 6 місяців. Це сталось завдяки турботам старости церкви С. К. Бурими, людини енергійної, діяльної. Було знесено старі притвори і збудовано нові, більш просторі,⁵⁶ над якими так само, як і над бічними апсидами, височіли шпилі з золоченими рипідами, проведено і внутрішні роботи. Церква отримала новий іконостас, менший за розмірами, ніж попередній, але густо покритий позолотою й оздобами, місцями схожими на мережива. Тоді ж церкву переосвячено.⁵⁷ Пожежа 1862 р. винищила всі дерев'яні будівлі при церкві.⁵⁸ Але храм

діяв, притягуючи до себе не тільки торговців, а й дослідників. Ще до Жовтневої революції церкву вивчали такі спеціалісти, як: П. А. Лашкарьов, Ф. Ф. Горностаєв, Д. В. Айналов та інші. На початку ХХ ст. П'ятницька церква мала вигляд семибанної споруди. Шпили над бічними притворами перероблено в двоярусні грушасті бані з хрестами. Над зеленню зубців на фасадах засяяли золочені дванадцятипроменеві зірки.⁵⁹ Після 1917 р. церква на базарному майдані ще діяла. В травні 1922 р. з неї, як і з інших храмів міста, рекувізували церковний посуд, шати та інші вироби з дорогоцінних металів. Всього було вилучено «золота 5 золотників, срібла 10 фунтів, 45 золотників і 36 долей».⁶⁰

Двадцять століття стало найтяжчим для пам'ятки. Під час наступу німецько-фашистських військ 23 серпня 1941 р. П'ятницький храм вигорів від влучення запальної авіабомби. Ще більше постраждав він під час бомбардування у вересні 1943 р. Від церкви лишилась сама руїна. Врятувати вцілілі конструкції споруди від повної загибелі можна було лише негайною їх консервацією. Взимку 1943 р. церква нагадувала обледенілу брилу цегли заввишки 18 метрів. В цих складних умовах групою спеціалістів під керівництвом архітектора П. Д. Барановського було зроблено обміри і термінові консерваційні та протиаварійні роботи, які проводились до 1945 р.⁶¹ У 1953 р. руїни досліджував інший видатний архітектор і археолог М. В. Холостенко. Було складено проєкт відновлення церкви, в основі якого лежала ідея найповнішого збереження давніх частин і вивільнення їх з-під пізніших нашарувань.⁶² Дослідженнями було встановлено, що початкове завершення склепіння мало ступінчатий вигляд, відкриті нижні частини стесаних пізніше пучкових пілястр, первісна підлога викладена полив'яною плиткою. В центральній апсиді виявлено закладені вікна з фрескою.⁶³ Від самої церкви збереглись більш повно лише стіни північного та східного фасадів, які сягали висотою до низу світлого барабану. Втрачені частини споруди відновлювали, виходячи з обмірів блоків руїн, серед яких були фрагменти міжвіконних простінків центральної глави, блоки її карнизу.⁶⁴ Для реставрації виготовлялась спеціальна цегла 6 різновидів за зразками її розмірами давньої плінфи. Блоки, знайдені під час розбирання руїн, були вмонтовані у нові мури, які клались за шаблонами, імітуючи техніку мурування ХІІІ ст.⁶⁵ Зруйновані фасади декорувались за зразком вцілого північного, рельєфні валики над порталами — за аналогією з Овруцькою церквою.⁶⁶ У 1962 р. реставрацію церкви у вигляді, близькому до первісного, було завершено.⁶⁷ На превеликий жаль, в процесі робіт були знищені не тільки пізні прибудови й огорожа, а й дзвіниця, яка мала певну художню й історичну цінність. Ці дії аргументувались невідповідністю вигляду дзвіниці архітектурному стилю церкви. З 1972 р. пам'ятка використовувалась як музей ЧДАІЗу. А у 1991 р. передана общині Української Православної церкви Київського патріархату, яка зобов'язалась зберігати цей унікальний пам'ятник давньоруського зодчества. На жаль, під час ремонтних робіт 1996 р. в центральній апсиді церкви було дуже пошкоджено лаву синтрону ХІІІ ст., на якій колись возсідали священники та ієрархи. Залишається сподіватись, що наступне століття буде не таким жорстоким для П'ятницької церкви.

Джерела та література:

1. Гумилевский Ф. Историко - статистическое описание Черниговской епархии. — 1973. — Кн. 4. — С. 113.
2. Барановский П. Д. Собор пятницкого монастыря в Чернигове // Сб. Памятники искусства разрушенные немецкими захватчиками в СССР — М.-Л., 1948. — С. 33.
3. Асеев Ю. С. Зодчество Приднепровской Руси конца XII — I пол. XIII в. // автореферат диссертации. — М., 1971. — С. 18—19.

4. Казаков А. Л. Отчет об охранных раскопках на Черниговском пассаде в 1986 г.
 5. Холостенко Н. В. Архитектурно - археологические исследования Пятницкой церкви в г. Чернигове (1953 — 1954 гг.). // Советская археология. — 1956. — № 26 — С 290
 6. Асеев Ю. С. Там же. — С. 19.
 7. Холостенко Н. В. Там же. — С. 276.
 8. Шекун А. В. Отчет об охранных исследованиях в зоне строительства водовода по ул. Свердлова и ул. Урицкого в г. Чернигове.
 9. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
 10. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
 11. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). — Ф. 679. — Оп. 4. — Спр. 27.
 12. Марков М. Е. О достопамятностях Чернигова — М., 1848. — С. 18.
 13. Гумилевский Ф. Там же. — С. 120.
 14. Гумилевский Ф. Там же. — С. 120.
 15. Гумилевский Ф. Там же. — С. 120.
 16. ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 4. — Спр. 27.
 17. Грушевський М. Історія України — Руси. — К., 1993. — Т. 3. С. 342 — 343.
 18. Модзалевский В. Л., Савицкий П. Н. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов // Чернігівська старовина — Чернігів, 1992. — С. 127.
 19. Гумилевский Ф. Там же. — С. 115.
- КН—456/32
20. ЧДАІЗ, ДФ - 123
 21. Гумилевский Ф. Там же. — С. 116.
 22. ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 4. — Спр. 29.
 23. Гумилевский Ф. Там же. — С. 126.
 25. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
 24. Маркевич М. Чернигов Историческое и статистическое описание Чернигова. — Чернігів, 1852. С. 68, 69.
 26. Холостенко Н. В. Там же. — С. 289.
 27. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
 28. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
 29. Барановский П. Д. Там же. — С. 14, 24.
 30. Модзалевский В. Л., Савицкий П. Н. Там же. — С. 135.
 31. Говденко М. М. Дві споруди зодчого Йоганна Баптиста // 3 історії Української реставрації. — К, 1980. — С. 248.
 32. Карнабед А. А. Чернігів. — К. 1980. — С. 36.
 33. Гумилевский Ф. Там же. — С. 126.
 34. Модзалевский В. Л., Савицкий П. Н. Там же. — С. 127.
 35. Холостенко Н. В. Там же. — С. 289.
 36. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851 Ч. — П-к., с. 109 — С. 271.
 37. Гумилевский Ф. Там же. — С. 123.
 38. Шекун А. В. Отчет об охранных исследованиях в зоне строительства водовода по ул. Свердлова и ул. Урицкого в г. Чернигове.
 39. Кара-Васильева Т. Гаптарство у сіверських жіночих монастирях // Сіверянський літопис. — 1996. — № 1. — С. 62.
 40. Кар - Васильева Т. ... Там же. — С. 62.
 41. Марков М. Е. Там же. — С. 18.
 42. ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 4. — Сп. 29. — Ч. — 1903. — С. 773.
 43. Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии.
 44. Марков М. Е. Там же. — С. 18.
 45. Марков М. Е. Там же. — С. 18.
 46. ДАЧО. — Ф. 179 — Оп. — 1 А. — Сп. 292.
 47. Шафонский А. Ф. Там же. — С. 271.
 48. ДАЧО. — Ф. 179. — Оп. 1 А. — Сп. 292.
 49. ДАЧО. — Ф. 179. — Оп. 1 А. — Сп. 292.
 50. ДАЧО. — Ф. 179. — Оп. 1 А. — Сп. 292.
 51. ДАЧО. — Ф. 179. — Оп. 1 А. — Сп. 292.
- КН — 456/148
52. ЧДАІЗ, ДФ — 237
 53. ДАЧО. — Ф. 179. — Оп. 1 А. — Сп. 292.
 54. Чернигову 1300 лет // Сб. документов и материалов. К., 1990. — ДОК № 48. — С. 55. Марков М. Е. Там же. — С. 19. Котляров С. «г. Чернигов» // Черниговские Губернские ведомости // Часть неофициальная — 1851 — № 25. — С. 232, 233.

55. Гумилевский Ф. Там же. — Кн. 2. — С. 78.
56. Котляров С. «г. Чернигов» // Черниговские губернские ведомости // Часть неофициальная — 1851 — № 25. — С. 233.
57. Котляров С. Там же. — С. 233.
58. Гумилевский Ф. Там же. — С. 114.
59. Баран - Бутович. Записки Чернігівського наукового товариства // Чернігів, як об'єкт історично - краєзнавчих екскурсій. — Ч., 1931. — Т. 1. — С. 110.
60. Доценко А. В. До історії Єлецького монастиря // Сіверянський літопис. — 1995. — № 5. — С. 48.
ЧДАІЗ, КН — 456/ 147
61. ДФ — 236
62. ЧДАІЗ, КН — 456/ 147
ДФ — 236
63. Холостенко Н. В. Архитектурно - археологические исследования Пятницкой церкви в г. Чернигове (1953 — 1954 г.г.). // Советская археология. — 1956. — № 26, — С. 272 — 289.
64. ЧДАІЗ, КН — 456/ 147
ДФ — 236
65. ЧДАІЗ, ДФ — 236
66. Асеев Ю. С. Там же. — С. 16 — 25.
67. Карнабед А. А. Чернігів, — К., 1980. — С. 36/37.

